

WARSZTATY DLA MŁODZIEŻY POLSKIEJ I IZRAELSKIEJ

„LISTY DO HENIA - WARSZTAT O TRUDNEJ PAMIĘCI O ŻYDOWSKICH DZIECIACH,
KTÓRE ZGINĘŁY W HOLOKAUŚCIE”

OŚRODEK „BRAMA GRODZKA – TEATR NN”, LUBLIN 2010.

AUTOR: ALEKSANDRA ZIŃCZUK, OPRACOWANIE: ALEKSANDRA ZIŃCZUK, AGNIESZKA ZACHARIEWICZ.

TŁUMACZENIE: J. HEBRAJSKI – MIRIAM BORENSTEIN, J. ANGIELSKI – MILENA MIGUT

Fundacja
Orange

PORTA
LUBLIN

„Listy do Henia” to warsztaty edukacyjne wykorzystujące pracę z dokumentem. Na podstawie rzeczywistej historii jednej, lubelskiej rodziny Żytomirskich uczestnicy zapoznają się z losami ludności żydowskiej i polskiej w czasie II wojny światowej. Prowadzący aktywizuje młodzież do pracy zespołowej. Forma warsztatów: ćwiczenia wykorzystujące metody interdyscyplinarne w grupach młodzieży polskiej i izraelskiej, które kończą się wspólnym pisanem listów do Henia Żytomirskiego. Do celów warsztatu należy przede wszystkim: zintegrowanie młodzieży z Polski i Izraela, zdobycie wiedzy nt. wspólnej historii obu narodów, przełamanie barier kulturowych oraz uczenie się empatii wobec „innego” oraz ofiar Holokaustu. Dzięki tym ćwiczeniom młodzież uczy się historii dwukulturowego Lublina, dowiaduje się o losie Henia i jego rodziny, którzy zginęli w Zagładzie. Młodzież izraelska i polska odczytuje wspólne dziedzictwo, które dwa narody razem tworzyły w Polsce do czasu II wojny światowej. Pokazanie przedwojennego Lublina ma na celu podkreślenie, że zróżnicowanie ludności pod względem politycznym, religijnym czy obyczajowym było w przedwojennej Polsce czymś oczywistym.

Czas warsztatu: 120 min.,

Grupa docelowa: młodzież ponadgimnazjalna z Polski i Izraela,

Ilość uczestników: 30,

Ilość grup ćwiczeniowych: 2.

Po warsztatach uczestnicy będą umieć:

- opowiedzieć o wspólnej historii Polaków i Żydów na tle historii Lublina sprzed 1939 r.,
- wskazać wspólne elementy życia kulturalno-naukowego obu narodów w historii Lublina (zwanego przez Żydów „Jerozolimą Królestwa Polskiego” oraz „Żydowskim Oksfordem”),
- stosownie i z wyczuciem zachować się wobec „obcego”,
- przełamywać bariery kulturowe i zrozumieć funkcjonowanie stereotypów kulturowych,
- pracować z dokumentem tekstowym i ikonograficznym.

Potrzebne materiały:

- fotografie [załącznik 1. z fotografiami w numeracji 1-33],
- etykiety samoprzylepne (20-40 sztuk)
- bloczek karteczek samoprzylepnych (2 szt.),
- 4 duże kartony,
- flamastry (6 szt.),
- długopisy (30 szt.),
- kartki A4 (40 szt.),
- koperty pocztowe (30 szt.),
- flipchart i magnesy.

UWAGA: Pod koniec warsztatu uczestnicy piszą listy do Henia Żytomirskiego. Prosimy o przesłanie listów do Archiwum Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”

Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”

ul. Grodzka 21

20-112 Lublin

tel. (081) 532 58 67

fax. (081) 534 61 10

e-mail: teatrnn@tnn.lublin.pl

PORTA
LUBLIN

Przebieg warsztatów

Powitanie i wprowadzenie do warsztatów (5 min.)

Moderator przedstawia się i zaprasza wszystkich (wraz z opiekunami grup) do zajęcia miejsc w kręgu. Informuje, że warsztat będzie dotyczył historii chłopca z żydowskiej rodziny.

1. Ćwiczenie – Napisz swoje imię (10 min.)

Potrzebne materiały: etykiety samoprzylepne (20-40 sztuk).

Każdy uczestnik otrzymuje przylepny papier, na którym pisze swoje imię we własnym języku. Następnie Polacy pytają Izraelczyków, jak zapisać imiona po hebrajsku i pomagają Izraelczykom zapisać ich imiona w języku polskim. W rezultacie każdy uczestnik ma na przylepnym papierze napisane swoje imię w dwóch językach. Zapisane imiona są wspólnie powtarzane.

2. Ćwiczenie – Wprowadzenie: „Inny”, symbolika przestrzeni (10 min.)

Potrzebne materiały: [zał. 1.a], [zał. 7], [zał. 8], [zał. 10].

Prowadzący rozpoczyna luźną rozmowę, zadając pytania na temat „innego”, „obcego”:

- czy zdarza się, że nie lubimy osób, których nie znamy?
- dlaczego tak się dzieje? (ze strachu, przyzwyczajenia, uprzedzeń wyniesionych z domu lub jakiegoś środowiska);
- co to są stereotypy kulturowe?
- czy ważne jest przechowywanie pamięci o wydarzeniach historycznych?
- dlaczego ważna jest znajomość własnej kultury? (dzięki znajomości własnej kultury można poznać inne); czy można mówić o historii miejsca?

Następnie prowadzący wyjaśnia symbolikę miejsca, w którym odbywają się warsztaty (jeśli odbywają się w Bramie Grodzkiej, to opowiada o jej symbolice) – młodzież zapoznaje się z historią Bramy Grodzkiej, Lublina żydowskiego [materiały dla moderatora – zał. 7, zał. 8]. Jeśli warsztaty odbywają się w innym miejscu, warto także wyjaśnić, jaką instytucją jest Ośrodek [zał. 10].

Następnie prowadzący prosi, żeby młodzież utworzyła dwie grupy. W obydwu powinni być uczestnicy polscy i izraelscy (w równej liczbie). Każda grupa zajmuje wcześniej przygotowane miejsca, przy dwóch stanowiskach ze stołami i krzesłami. Następnie prowadzący prosi polskich i izraelskich pedagogów/opiekunów, aby w trakcie zajęć wypełnili ankiety [zał. 1.a] i rozdaje nauczycielom ankiety.

3. Ćwiczenie – Lublin przed wojną i dziś (10 min.)

Potrzebne materiały: fotografie [zał. 1: zdjęcia 1-33], ewentualnie flipchart, mazak i magnesy, [zał. 1.b], [zał. 7], [zał. 8].

Obie grupy dostają fotografie, które należy do siebie dopasować – uczestnicy mogą je układać dowolnie, istnieją różne warianty i można pracować na zasadzie skojarzeń (wybrane zdjęcia można grupować w różne zestawy, np. zdjęcie pustego miejsca po ulicy Szerokiej pasuje nie tylko do zdjęcia współczesnego Lublina czy pustego miejsca, w którym robiono ostatnią fotografię Heniowi, ale też do zdjęcia przedstawiającego ulicę przed wojną lub do fotografii synagogi). Grupa pierwsza otrzymuje zestaw złożony ze zdjęć: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 14-19, 21, 25, 26, 32, 33 zaś grupa druga fotografie: 4, 5, 8, 10-13, 20, 22, 23, 24, 27-31.

Każda z grup następnie tłumaczy drugiej, na jakiej zasadzie ich zdjęcia zostały połączone w pary (lub zestawy). Podchodząc do flipcharta, magnesami przypina zdjęcia (lub układa na podłodze/stoliku). Prowadzący prosi, żeby pierwsza grupa wybrała zdjęcie, które jest najlepszym symbolicznym znakiem przeszłości Lublina, a druga – zdjęcie odpowiadające Lublinowi współczesnemu. Wybory są uzasadniane przez obie grupy (prowadzący może skorzystać z opisów fotografii w załączniku 11, na podstawie których jest w stanie dopowiedzieć informacje, jakich uczestnicy mogą nie wiedzieć).

Prowadzący wyjaśnia, że dziecko pojawiające się na niektórych zdjęciach to Henio Żytomirski.

Zdjęcia pozostają tam, gdzie ułożyli je uczestnicy. Uczestnicy poproszeni są o zgromadzenie się wokół fotografii. Prowadzący prosi, żeby uczestnicy wspólnie scharakteryzowali, na podstawie wszystkich dostępnych zdjęć, przedwojenny Lublin, w którym urodził się Henio Żytomirski. Zachęca do odgadnięcia pewnych informacji o przedwojennym, wielokulturowym Lublinie, tak, by uzyskać jego pełniejszy obraz; naprowadza uczestników pytaniami:

- jaką rolę spełniała w życiu Żydów synagoga? (była miejscem modlitwy, przy niej skupiali się religijni Żydzi, największa synagoga lubelska, synagoga Maharszala mieszcząca się blisko ul. Szerokiej, koło Wzgórza Zamkowego, została – jak inne – zburzona w czasie wojny),
- jak identyfikuje się inne narody? (symbole narodowe, język, herby, styl zachowania, ubierania się, itp.),
- o czym świadczy fakt, że przed wojną wydawano w Lublinie prasę i książki, w tym również w języku jidisz? (był to ośrodek nauki, kultury i życia duchowego, zwany przez Żydów „Jerozolimą Królestwa Polskiego”, „żydowskim Oksfordem”, działali tu cadycy czyniący cuda, pisarze, artyści, lekarze oraz drukarze polscy i żydowscy; tu Żydzi drukowali świętą księgę Kabałę, która zaginęła),
- czym jest język jidisz? (ginący język Żydów aszkenazyjskich; „Polin” – nazwa Polski w języku jidisz i hebrajskim – oznacza: „tu zostaniesz”, po prostu „dobre miejsce, miejsce, gdzie przyjdzie Mesjasz”).

Prowadzący prosi jedną osobę o przeczytanie krótkiej relacji historii mówionej [zał. 1.b] i pyta uczestników o znanych lublinian oraz o skojarzenia z Lublinem. Opowiada o zasiedlaniu Lublina przez ludność pochodzenia żydowskiego [zał. 7] i o wygładzie dzielnicy żydowskiej na Podzamczu przed wojną, ze swoistym klimatem, zapachami i śpiewami w języku jidisz, z ulicą Szeroką, a także o specyfice innych, sąsiadujących z nią miejsc – ul. Lubartowskiej, Krakowskiego Przedmieścia. Zaznacza, że Lublin był miastem kultury, nauki i sztuki, pełnym ciekawych osobistości [zał. 7, zał. 8].

4. Ćwiczenie – Historia jednej rodziny – Henio Żytomirski (10 min.)

Potrzebne materiały: fotografie [zał. 1: zdjęcia 1-33], ewentualnie flipchart, mazak i magnesy, [zał. 1.c i 1.d], [zał. 6.b], [zał. 7], [zał. 10].

Prowadzący informuje, że wśród zdjęć znajdują się fotografie miejsc związanych z historią rodziny Żytomirskich. Prosi, żeby uczestnicy je odnaleźli. Niektóre z nich są dla ułatwienia podpisane (ul. Lubartowska, ul. Szeroka). Można zadać pomocnicze pytania:

- które zdjęcia pokazują rodzinę, rodziców, dom rodzinny Henia? (zdjęcia nr 10, 21, 24),
- co może oznaczać dla człowieka dom rodzinny?
- które zdjęcie przedstawia widok z okna kamienicy dziadka Henia? (zdjęcie nr 7),
- co się dzieje na ulicy?
- jacy ludzie się tam znajdują?
- dlaczego na zdjęciach urodzinowych Henio występuje w przebraniu króla? (z okazji święta Purim i związanego z nim, przypadającego na luty/marzec żydowskiego karnawału; to świętowanie na pamiątkę wyzwolenia Żydów przez księżniczkę Esterę, która przed królem wyprosiła łaskę dla ludu; kobiety przebierają się za mężczyzn, a mężczyźni za kobiety, zaś dzieci odgrywają historię z Księgi Estery; właśnie w okresie święta Purim Henio obchodził urodziny).

Prowadzący prosi uczestników, aby odnaleźli zdjęcie przedstawiające rodzinę Henia na przystanku autobusowym (zdjęcie nr 23). Pyta, dokąd jedzie widoczny na nim samochód i kto mógłby wyjeżdżać? (część rodziny emigruje do Palestyny w 1937 r., od lat 30. XX w. stale narastają prześladowania antysemickie, wielu Żydów – syjonistów – pragnęło tworzyć swój kraj i wrócić w rejony Ziemi Świętej).

Prowadzący informuje, w którym roku urodził się Henio i prosi uczestników, żeby policzyli, ile chłopiec miał lat, kiedy wybuchła II wojna światowa (6 lat). Prosi o zidentyfikowanie zdjęcia, na którym Henio jest najstarszy, zaznaczając, że jest to ostatnie zdjęcie zrobione Heniowi latem 1939 roku. Pyta, co uczestnikom mówi data 1 września 1939 roku? Prosi, żeby uczestnicy spróbowali opisać Lublin w czasie wojny, zachęcając do odpowiedzi na pytania:

- które zdjęcia nie przedstawiają osób i co można wywnioskować ze zdjęć, na których widać zniszczenia? (nie istnieją ulice, domy ludzie, zniknął świat przedwojenny z ważnymi ośrodkami nauki i religii, synagogi, kościoły, szkoły),
- jak wyglądają ludzie na zdjęciach z getta, zanim powstała całkowita pustka i nastąpiło zniszczenie miasta? (normalnie, ale czy mogli się spodziewać na jaką skalę ludobójstwo wydarzy się za rok/dwa lata?),

- jakie mogą być warunki w niewielkim getcie, do którego przybywa coraz więcej ludności żydowskiej z całego miasta, a z czasem nawet z całej Polski? (kilka rodzin mieszka razem w jednym mieszkaniu, złe warunki sanitarne, brak intymności, brak podstawowych warunków choćby do zwyczajnego życia).

Prowadzący opowiada o utworzeniu getta w rejonie Podzamcza oraz o jego likwidacji (naziści utworzyli getto w 1941 r.; likwidowali je stopniowo, w 1942 roku odbyła się ostateczna likwidacja; tak jak w innych miastach, oznaczało to mordowanie ludności na miejscu oraz wywózki do obozu Zagłady w Bełżcu) [zał. 7].

Prowadzący prosi, aby uczestnicy wskazali różnice na zdjęciach zrobionych w dzielnicy żydowskiej przed wojną i w czasie wojny (*na zdjęciach z 1941 r. Żydzi w getcie noszą na rękawach przepaski z gwiazdą Dawida*). Pyta, gdzie może być w tym czasie Henio? (opuszcza rodzinny dom, tak jak wszyscy Żydzi w mieście, którzy mają obowiązek przenieść się do getta; rodzinie Henia przydzielono lokal na ul. Kowalskiej 11 – zdjęcie nr 13).

Prowadzący prosi uczestników o odszukanie listu ojca Henia (zdjęcie nr 4) i sprawdzenie:

- kim jest adresat (stryj Henia, Leon, który wyjechał do Palestyny),
- jaka jest data wysłania listu? (7 marca 1943),
- co tam jest napisane? (prośba do uczestników o głośne odczytanie),
- co oznacza, że Henio i ojciec są razem? (to znaczy, że oni ocalili i można przypuszczać, że reszta rodziny jest gdzie indziej, gdzie?),
- dlaczego list jest krótki? (obowiązywała cenzura),
- dlaczego na liście jest znak krzyża? (listy były wysyłane poprzez Czerwony Krzyż, także po wojnie poprzez tę organizację ludzie próbowali odnaleźć się),
- gdzie jest rodzina Żytomirskich, gdzie znajduje się Henio? (po likwidacji getta ludność wywożono do obozu Zagłady do Bełżca; często mężczyźni bardziej przydatni do prac fizycznych zostali przeniesieni do obozu koncentracyjnego na Majdanku, gdzie prawdopodobnie trafił Samuel Żytomirski z synem).

Prowadzący prosi uczestników o odszukanie trzech fotografii przedstawiających książki, z których uczyły się dzieci przed wojną (zdjęcia nr 14-16). Zadaje pytania:

- czym różniły się elementarze dla dzieci polskich czy żydowskich?
- o jakim świecie uczył się z elementarza Henio?
- jaki był los polskich, białoruskich, ukraińskich i żydowskich dzieci podczas wojny? (pokrzywdzone, biedne, chore, bez domu, bez rodziny, przeżyły często dzięki kradzieży; jednak tylko dzieci żydowskie musiały się ukrywać, niektóre matki oddawały kobietom polskim swoje dzieci na wychowanie, żeby przeżyły; jeśli dzieci żydowskie trafiały do obozów koncentracyjnych, to tam były od razu wysyłane do komory gazowej),
- co działo się z dziećmi, które trafiały do obozów koncentracyjnych, ale nie były pochodzenia żydowskiego (umarły lub przeżyły) – prowadzący prosi dwie osoby o przeczytanie fragmentów relacji świadków [zał. 1.c i 1.d] (uczestnik z Polski i uczestnik z Izraela).

Niepodpisane zdjęcia mogą sprowokować uczestników do symbolicznego odczytania pustki po nieistniejącym już świecie (zdjęcia nr 8, 12, 28). Prowadzący pyta uczestników, jakie wrażenia wywołują w nich puste miejsca przedstawione na tych fotografiach.

Podsumowując ćwiczenie, prowadzący pyta, skąd wiemy, że był ktoś taki jak Henio, przecież tysiące dzieci zginęło w obozach śmierci, nie nadawano im numerów i nie były wpisane w dokumenty nazistów? (dzięki dokumentom takim jak listy czy zdjęcia, dzięki ludzkiej pamięci, m.in. dzięki Necie Żytomirskiej-Avidar [zał. 6.b], „Listom do Henia” [zał. 10]).

5. Ćwiczenie – Drzewo genealogiczne mojej rodziny (20 min.)

Potrzebne materiały: [zał. 2], długopisy, kartki.

W obu grupach młodzież dobiera się w pary (polsko-izraelskie). Wszyscy uczestnicy otrzymują kartki [zał. 2] i dopisują na przedstawionym drzewie genealogicznym imiona i nazwiska członków swojej rodziny.

W trakcie pracy w parach prowadzący zachęca, żeby uczestnicy wymieniali się informacjami językowymi, np. jak jest po polsku i po hebrajsku „mama”, „tato”, „ja”, „rodzina”, „dom”, „adres”, itp.

W podsumowaniu ćwiczenia prowadzący pyta, jakie problemy napotkali podczas rekonstruowania swojego drzewa. Zachęca, żeby drzewa genealogiczne zabrać ze sobą i poprosić rodziców lub dziadków o pomoc w ich uzupełnieniu.

6. Ćwiczenie – Drzewo genealogiczne rodziny Żytomirskich (10 min.)

Potrzebne materiały: [zał. 3-3.c], flamastry, 4 kartony.

Uczestnicy dzielą się na 4 grupy i każda z grup otrzymuje po jednym dużym kartonie, na którym ma narysować drzewo genealogiczne rodziny Żytomirskich. Pomoc stanowią rozdane załączniki [zał. 3-3.c]. Prowadzący przypomina, skąd wzięły się materiały dotyczące rodziny Żytomirskich (zrekonstruowane przez Netę Żytomirską-Avidar drzewo genealogiczne i załączniki 3-3.c). Uczestnicy mają 5 minut na odtworzenie drzewa, przy czym część grup ma wyprowadzić drzewo genealogiczne od Henia Żytomirskiego, zaś pozostałe grupy od Nety Żytomirskiej-Avidar. Następnie uczestnicy porównują, która grupa zdążyła pełniej zrealizować zadanie, zastanawiają się nad pokrewieństwem (kim byłby dziś Henio dla Nety) oraz jaka jest różnica pomiędzy narysowanymi drzewami, w których centrum znajduje się Henio, a tymi, gdzie w centrum jest Neta (historia Nety, która przeżyła Holokaust, urodzona w kibucu w Palestynie, w 1943 r. – a więc jeszcze podczas II wojny światowej; ponieważ jej ojciec wyjechał z Lublina w 1937 r., a historia Henia i reszty rodziny Henia, która zostając w Polsce zginęła podczas II wojny światowej).

Podsumowanie ćwiczeń (10 min.)

Prowadzący zachęca do podjęcia wspólnej próby znalezienia odpowiedzi na pytania:

- czym jest dokument? (świadcstwem historii w różnych postaciach – świadectwo ustne, fotografia, list, akta prawne, mapy, itd.), - czy praca z dokumentem jest pożyteczna? (tak, ponieważ można dowiedzieć się więcej o czasach minionych, o których czasem już nikt nie pamięta i nie potrafi opowiedzieć następnym pokoleniom),
- jak możemy unikać wydawania bezpodstawnych sądów na temat innych kultur, innych ludzi? (ucząc się, zdobywając wiedzę na temat świata, swojej tradycji i innych kultur; nie przejmując bezmyślnie agresywnych postaw i haseł ideowych),
- co sprawia, że nasza wiedza o świecie i ludziach jest ograniczona? (inne wychowanie, przyzwyczajenia, kwestie narodowościowe, przekonania religijne, poglądy polityczne, niewiedza, agresja, lęk przed odrzuceniem społecznym, brak zdolności samodzielnego myślenia, postrzegania i wysuwania wniosków o świecie i ludziach, nieufność),
- czy te warsztaty zmieniły myślenie uczestników o dokumencie, o postrzeganiu innych narodowości?

Prowadzący dziękuje wszystkim uczestnikom za wykonanie wspólnych ćwiczeń i wzięcie udziału w warsztatach. Zaprasza do wykonania zadania kończącego warsztaty.

7. Piszemy listy do Henia Żytomirskiego (25 min.)

Potrzebne materiały: karki, długopisy, koperty.

Wszyscy uczestnicy piszą indywidualnie list do Henia Żytomirskiego (w dowolnym języku).

Prowadzący wyjaśnia, jak zaadresować list do Henia Żytomirskiego. Wszyscy piszą list na adres, gdzie mieścił się dom rodzinny Henia (ul. Szewska 3, Lublin) i dlatego jest to ważne (w ten sposób upamiętniamy historię Henia, staje się on przez to dla nas nie jedną z wielu ofiar Holokaustu, które ciężko sobie wyobrazić, a konkretnym człowiekiem z imieniem i nazwiskiem, nie jest anonimowy – w obozach koncentracyjnych odbierano ludziom tożsamość i nadawano numery, odbierając jednocześnie wszystko; pisanie listu do Henia jest w pewnej mierze postawą protestu wobec wojen i nacjonalizmów narodowych, ponieważ Henio, dziecko, jest symbolem niewinności).

Podsumowanie warsztatów

Prowadzący zestawia 2 fotografie (numer 11 i 12): ostatnie zdjęcie Henia Żytomirskiego oraz fotografię z tego samego, pustego miejsca z Krakowskiego Przedmieścia 64. Zestawiając fotografie, podkreśla, że dzięki jednej historii o Heniu Żytomirskim możemy dostrzec także większą pustkę, która pozostała po II wojnie światowej w Lublinie i w wielu innych polskich miastach, które niegdyś przez wieki zamieszkiwała ludność żydowska. Zaznacza, jak ważne ma znaczenie pamięć i upamiętnianie przeszłości, szczególnie gdy nie przetrwała w przestrzeni miasta architektura świadcząca o jego wieloetnicznej historii.

Prowadzący dziękuje uczestnikom za udziału w warsztatach oraz zachęca opiekunów do napisania listów, po czym zbiera napisane listy i ankiety od opiekunów.